

ZOFIA REMISZEWSKA
Uniwersytet Opolski

AKSJOLOGICZNE ASPEKTY WYCHOWANIA

Abstrakt: Artykuł ukazuje problematykę dotyczącą aksjologicznego aspektu wychowania, jest poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie: Jak wychowywać młodego człowieka, by potrafił poruszać się w przestrzeni aksjologicznej, umiał odkrywać, tworzyć, akceptować wartości w poszukiwaniu swojego miejsca w świecie? Uważam, że aby wychować młodego człowieka, tak by żył zgodnie z wartościami uniwersalnymi, należy zadbać o to, by potrafił uczyć się obiektywnego poznawania i respektowania wartości, rozbudzał w sobie zainteresowanie życiem wartościowym. W artykule podkreślono, że aksjologiczny wymiar aktywności człowieka ulega przekierowaniu na wartości niższe (hedonistyczne, utylitarne, witalne, prestiżowe). Słabnie wymiar wartości moralnych (męstwo, sprawiedliwość, dobroć), zaś wartości pozytywne przenikają się wzajemnie z negatywnymi. Liczy się indywidualizacja, odpowiedzialność za samego siebie, ludzie skłaniają się ku wartościom materialnym, które wyparły wartości o wymiarze duchowym. Dialog między młodym człowiekiem a wychowawcami, nauczycielami i rodzicami jest konieczny, by móc budować u młodych aksjologiczną strukturę rozwoju wewnętrznego, choć trudno jest konkurować z wartościami hedonistycznymi, gdy konsumpcyjny wymiar życia staje się powszechny. W tym dialogu – odwołując się do aspektów personalizmu i psychologii humanistycznej oraz wykorzystując elementy psychologii egzystencjalnej – być może łatwiej będzie przekonać młodych, aby krytycznie odnosili się do świata konsumpcji. Nie chodzi tu o całkowitą rezygnację z dobrodziejstw współczesnego świata, ale o nauczenie się rozpoznawania w nim zagrożeń i umiejętnego poruszania się w nim.

Słowa kluczowe: aksjologia, szkoła, wychowanie, młodzież, konsumpcjonizm

WPROWADZENIE

Przyszło nam żyć w postmodernistycznej rzeczywistości w zglobalizowanym świecie, w którym neoliberalizm przenika wszystkie płaszczyzny życia. Doświadczamy niespotykanej dotychczas cywilizacyjnej ewolucji możliwości rozwoju,

urzeczywistniania naszego twórczego potencjału (Bendyk 2016, s. 6), jednocześnie dynamika zmian we współczesnym świecie niesie ze sobą wiele zagrożeń. Niezbędna jest tu zatem refleksja dotycząca wychowania do życia wartościowego, tym bardziej że czas postmodernizmu sprzyja zmierzchowi klasycznych wartości w wymiarze zarówno indywidualnym, jak i społecznym. We współczesnym świecie nic nie jest pewne, występuje swoisty chaos, a granice między złem a dobrem stają się płynne. Obserwuje się odchodzenie od klasycznych wartości: prawdy, dobra, piękna. Następuje negacja etyki normatywnej. Człowiek współczesny jawi się jako podmiot pozbawiony trwałej tożsamości, jest wykorzeniony, brakuje mu celu i sensu życia, a sfera somatyczna dominuje nad innymi sferami – brak mu odniesień do transcendencji. Wartości uniwersalne i obiektywne nie odgrywają istotnej roli w budowaniu więzi społecznych – brakuje spójnych zasad działania społecznego. Wartości wyższe są odrzucane, a dominują wartości obliczone jedynie na krótkotrwałą egzystencję (Milczyńska-Kowalska 2013, s. 343–349). Można zaobserwować, że aksjologiczny wymiar aktywności człowieka ulega przekierowaniu na wartości niższe (hedonistyczne, utylitarne, witalne, prestiżowe). Słabnie wymiar wartości moralnych (męstwo, sprawiedliwość, dobroć), wartości pozytywne przenikają się wzajemnie z negatywnymi. Kwestionuje się absolutny charakter wartości i norm moralnych. Występuje relatywizm wartości, zakładający, że nie ma obiektywnej prawdy niezależnej od podmiotu poznającego; każda prawda jest uwarunkowana i ma wyłącznie charakter względny. Dochodzi do zakwestionowania obowiązujących wartości i norm o charakterze uniwersalnym na rzecz wartości relatywnych (Mariański 2014, s. 157).

Zygmunt Bauman określił współczesną rzeczywistość jako „płynne życie”. To czy się ono pod znakiem „twórczej destrukcji”. Jest to życie, w którym ludzie oddają się bez reszty konsumpcji (Bauman 2007, s. 5–15). Taka rzeczywistość, na którą jesteśmy skazani, w dużej mierze zależy od przenikania ekonomii do życia codziennego. Gospodarka neoliberalna zmienia życie człowieka, jego psychikę. Liczy się indywidualizacja, odpowiedzialność za samego siebie, ludzie skłaniają się ku wartościom materialnym, które mogą wypierać wartości o wymiarze duchowym. W kontaktach międzyludzkich istotną rolę odgrywa interesowność, znikają zaś takie więzi jak przyjaźń. Chciwość, zawiść, rywalizacja, sukces, indywidualna przedsiębiorczość i kult wolnego rynku doprowadzają do instrumentalizacji relacji międzyludzkich.

Niniejszy artykuł stanowi próbę ukazania problematyki dotyczącej aksjologicznego aspektu wychowania, jest poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie: Jak wychowywać młodego człowieka, by potrafił poruszać się w przestrzeni aksjologicznej, odkrywać, tworzyć, akceptować wartości w poszukiwaniu swojego miejsca w świecie?

Uważam, że aby wychować młodego człowieka, tak by żył zgodnie z wartościami uniwersalnymi, należy zadbać o to, by potrafił uczyć się obiektywnego poznawania i respektowania wartości, rozbudzał w sobie zainteresowanie życiem wartościowym.

CZŁOWIEK W RZECZYWISTOŚCI NEOLIBERALNEJ I JEGO WYMIAR AKSJOLOGICZNY

Współczesny człowiek otaczając go neoliberalną rzeczywistość sprowadza na grunt troski o samego siebie. Życie, które wiedzie, coraz rzadziej wytyczane jest przez „wielkie ideały” czy „wielkie idee”. Nastąpił upadek typowych dla modernizmu „wielkich narracji”. Świat neoliberalny powoduje, że człowiek tworzy swoją biografie przez mikronarracje, których celem jest poruszanie się w górę w swoistym układzie wertykalnym swojej egzystencji, a przynajmniej utrzymanie się w nim na odpowiednio wysokim poziomie, natomiast wymiar aksjologiczny człowieka sprowadza się głównie do wolności indywidualnej, równości i racjonalności (Michałowska 2013, s. 125). Owe wartości oscylują wokół sfery materialnej. Ramy wolności są zawężone do obszaru korporacyjnej rzeczywistości instytucjonalnej, a równość jako wartość sprowadza się do równości wobec prawa, w tym prawa naturalnego. Z kolei racjonalność jest utożsamiana z wartością, która przynosi wymierne korzyści, przede wszystkim ekonomiczne. Na podstawie takich wartości, które ocierają się o sferę materialną, budowany jest fundament *homo oeconomicus*. Obce są mu takie wartości, jak altruizm, współdziałanie, współpraca. „Chciwość, a wraz z nią zawiść nazbyt często charakteryzują współczesnego człowieka. [...] Dominują postawy egocentryczne i egoistyczne, niewrażliwość na innego człowieka oraz zniechęcenie do współdziałania” (Michałowska 2013, s. 64). *Homo oeconomicus* dąży do sukcesu podporządkowanego idei rywalizacji, w której zwycięża ten, kto cechuje się twardym charakterem, bezwzględnością i tylko czyha, by pokonać przeciwnika.

„Neoliberalizm jako autorytaryzm” (Stasi, Fusaro 2015, s. 57) rządzi się swoimi prawami. Ci, którzy nie poddają się machinie neoliberalnej, stają na progu wykluczenia. Zdaniem Zygmunta Baumana są to ludzie z kategorii „przemiałowej” (Bauman 2005), do której przynależność jest powodowana niezdolnością do wytwarzania – konsumowania, które stanowi faktyczne źródło korporacyjnych zysków (Rutkowiak 2012a, s. 154). Jednym z elementów wykluczenia jest ubóstwo. Bycie ubogim oznacza brak wystarczających środków, aby w pełni uczestniczyć w życiu codziennym na poziomie większości członków własnego społeczeństwa. W książce *Nierówność, która zabija. Jak globalny wzrost nierówności niszczy życie milionów*

i jak z tym walczyć Gorana Therborna czytamy o trzech następujących rodzajach nierówności: nierówności życiowej postrzeganej jako uwarunkowane społecznie nierówne szanse życiowe ludzi (określenie wskaźnika umieralności i długości życia); nierówności egzystencjalnej jako nierównej dystrybucji podmiotowości, a więc autonomii godności, wolności oraz praw do szacunku oraz samorozwoju; nierówności zasobów, polegającej na tym, że jednostki dysponują nierównymi zasobami umożliwiającymi działanie (Therborn 2015, s. 60). Nierówność nie dotyczy tylko sfery finansowej. Wiąże się ona z gorszym zdrowiem, słabszą edukacją czy brakiem rozwoju. Owa nierówność w dosłownym sensie zabija, prowadzi do przedwczesnej śmierci milionów ludzi.

Inwazyjna ingerencja ekonomii jest wszechobecna, wkroczyła nawet w obszary wychowania. Możliwość owych związków ekonomii z wychowaniem przedstawiła Joanna Rutkowiak, zarysowując szkic dwóch perspektyw myślowych potraktowanych autorsko jako możliwe punkty wyjścia do pedagogicznej refleksji nad wartościami ukierunkowującymi wychowanie w warunkach rozrastania się dyskursu ekonomicznego w kulturze. Pierwsza perspektywa opiera się na hipotezie funkcjonowania ukrytego programu wychowania realizowanego przez ekonomię korporacyjną w skali globalnej, ukierunkowanego na kształtowanie człowieka tylko jako producenta/konsumenta. Masowy producent to człowiek widziany z perspektywy kapitału ludzkiego (siła wartości materialnej), pozbawiony wymiaru duchowego, a służący do pomnażania zysków międzynarodowych korporacji, które instrumentalnie zarządzają ludźmi. Natomiast człowiek jako konsument jest traktowany jako ten, który napędza koniunkturę gospodarczą korporacji. Jest zewnątrzsterowny, uczestniczy w relacji podaż–popyt. Reklama zaś zwiększa koniunkturę sztucznie wytworzonych potrzeb. Następuje tutaj jednostronna ekspansja wartości rzeczowych. Druga perspektywa myślowa dotycząca współczesnej kwestii wartości wychowawczych opiera się na ukierunkowaniu krytyczno-utopijnym. Postuluje ona poszukiwanie wartości (utopii), które umożliwiłyby odrzucenie przez społeczeństwo ideologii konsumpcjonistycznej i pozwoliłyby wysunąć na pierwszy plan rozwój – „ideologię budowania” (Rutkowiak 2012b, s. 238–241).

WYCHOWANIE W ŚWIETLE RÓŻNYCH KONCEPCJI

Problematyka wychowania zawsze wzbudzała kontrowersje. Dylematem stawało się: czy wychowywać dyrektywnie, czyli oddziaływać bezpośrednio na wychowanków, dokonywać zmiany w ich rozwoju bez czynnego udziału ich samych, czy też wspomagać ich rozwój, propagując wychowanie niedyrektywne, które wyzwala odwagę, strzeże przed ubezwłasnowolnieniem. Wychowanie niedyrektywne sprzyja

naturalnemu i spontanicznemu rozwojowi dzieci i młodzieży, wyklucza wszelkiego rodzaju narzucanie czegokolwiek i celowo rezygnuje z jakiegokolwiek formy przymusu, w tym także wymuszania na nich posłuszeństwa lub bezwzględnego podporządkowania się dorosłym (Łobocki 2010, s. 36–40).

Przyglądając się bacznie problematyce dotyczącej wychowania, na ogół inne znaczenie przypisuje się wychowaniu w filozofii, inne – w pedagogice, a jeszcze inne – w psychologii.

W niniejszym artykule przedstawiono charakterystykę wychowania w świetle filozofii personalistycznej i psychologii humanistycznej.

Filozofia personalistyczna, nazywana personalizmem, jest jednym ze współczesnych kierunków czy koncepcji filozoficznych. Podstawowym przedmiotem podejmowanych przez nią rozważań i poszukiwań jest autonomiczna wartość człowieka jako osoby. W personalizmie osoba ludzka jest zarówno bytem rozumnym, jak i wolnym (zdolnym do rozumnego i wolnego kierowania własnym losem – rozwojem), a także zdolnym do poznania prawdy i wrażliwym na dobro. Człowiek jako osoba rozumna, wolna i odpowiedzialna jest dynamicznym bytem, który podlega ustawicznemu rozwojowi oraz aktualizuje tkwiące w nim możliwości. Istotną właściwością osoby jest przysługująca jej godność – poczucie własnej godności. Jest ono związane z szacunkiem. O osobie w personalizmie mówi się w wymiarze nie tylko jednostkowym, ale także społecznym, obejmującym jej zgodne współżycie i współdziałanie z innymi ludźmi. W konsekwencji może ona rozwijać przyjaźń, zrozumienie, zaufanie, serdeczność czy też gotowość podejmowania zadań na rzecz dobra wspólnego. „Ogółem w filozofii personalistycznej głosi się, iż każdy człowiek bez względu na wiek, płeć, iloraz inteligencji czy stan zdrowia jest istotą rozumną, wolną i odpowiedzialną, wrażliwą na prawdę, dobro i piękno, zdolną do samorealizacji i twórczości, a niejednokrotnie również transcendencji” (Łobocki 2007, s. 21). Wychowanie – w myśl założeń personalizmu – wyklucza traktowanie dzieci i młodzieży jako tworzywa umożliwiającego wychowawcy dowolne jego formowanie. Tak więc wyklucza się bierne, przedmiotowe oddziaływanie wychowawcze, instrumentalnie ukierunkowane na urzeczowienie wychowanka. Stawia się na rozwój moralny i duchowy, prawo do szacunku, wyrażanie własnych myśli i uczuć, ponoszenie odpowiedzialności za siebie i dokonywanie wyborów zgodnych z dobrem wspólnym. Dziecko jako osoba nie jest pozbawione również zobowiązań i powinności, które ma spełniać wobec siebie i innych. W procesie wychowania w personalizmie, podobnie jak w psychologii humanistycznej, przywiązuje się dużą wagę do postawy akceptacji, rozumienia empatycznego i autentyczności (Łobocki 2010, s. 147–148).

W rozważaniach dotyczących istoty wychowania nie można pominąć koncepcji psychologii humanistycznej. Zgodnie z nią każdy człowiek jest jednostką aktywną

i w miarę samodzielną oraz odpowiedzialną za kierowanie własnym życiem i zdolną do decydowania lub przynajmniej współdecydowania o swoim losie (odrzuca się traktowanie człowieka w sposób instrumentalny), każdy człowiek przejawia wrodzoną tendencję do samoaktualizacji, każdy człowiek jest z natury dobry (zły staje się wskutek zaniechania samoaktualizacji, samorealizacji).

Wychowanie – zgodnie z koncepcją psychologii humanistycznej – polega na znacznym redukowaniu jego charakteru nie tylko interwencyjnego i dyrektywnego, lecz także w nadmiarze intencjonalnego. Przypisuje się mu charakter stymulujący i inspirujący samodzielne, aktywne i twórcze zachowanie dzieci i młodzieży. Człowiek może kierować własnym rozwojem. Ów rozwój odnosi się do sfery przeżyć emocjonalnych. W tej koncepcji wychowanie sprowadza się głównie do wspomagania rozwoju emocjonalnego człowieka, tak by eliminować lęk, frustracje i stres. Ma to dopomóc w staniu się osobą funkcjonalną w sposób pełny w kierunku rozwijania twórczego potencjału, samorealizacji, samoaktualizacji czy samodoskonalenia się. Istotną cechą wychowania zorientowanego humanistycznie jest skoncentrowanie się na wychowanku jako osobie ludzkiej, na jego autonomii, niepowtarzalności i szacunku (Łobocki 2007, s. 43–51).

PROBLEMATYKA AKSJOLOGII W WYCHOWANIU

Aksjologia obecnie zyskuje na znaczeniu w naukach humanistycznych. Problematyka wartości koncentruje uwagę badawczą wielu filozofów, socjologów, psychologów, pedagogów. W ujęciu filozoficznym wartość jest przypisana rzeczom i zjawiskom, czyli akcentuje się tutaj ich naturę ontologiczną i epistemologiczną. W psychologii jest związana ze zjawiskiem wyboru, procesem przeżywania wartości. W ujęciu socjologicznym odnosi się do płaszczyzny społecznej, obejmującej przekazywanie wartości, funkcjonowanie ich wzorców w grupach społecznych i społeczeństwie. Należy również uwzględnić obszar pedagogiczny, w którym ujęcie wartości jest istotne dla właściwego funkcjonowania procesów wychowawczych oraz stanowi podstawowy wymiar poznawania rzeczywistości edukacyjnej. „Wychowanie, niezależnie od deklarowanych założeń ideowych, zawsze jest wychowaniem do jakichś wartości” (Olbrycht 2012, s. 91). Wychowanie do wartości, zdaniem Katarzyny Olbrycht, obejmuje działania w dwu zakresach. Pierwszy – szerszy – dotyczy przygotowania człowieka do samodzielnego, świadomego funkcjonowania w świecie wartości, tak by dostrzegał je, wybierał, porządkował, aktualizował, realizował, tworzył. Takie podejście do wartości można by określić jako edukację aksjologiczną (której celem jest kompetencja i dojrzałość aksjologiczna). Drugi zakres – węższy – dotyczy kształcenia w człowieku rozumienia i gotowości

przyjęcia wartości pożądaných z perspektywy wprowadzonego programu wychowawczego oraz motywacji do życia tymi wartościami. Wychowanie do wartości w tym zakresie jest przygotowaniem, a zarazem umotywowaniem wychowanka do świadomego i dobrowolnego wybierania uznawanych za pożądane wartości (hierarchizowanie, realizowanie i tworzenie – w duchu przyjętego ideału wychowania – koncepcji człowieka, kierunku jego rozwoju, a także konstytuujących go i warunkujących jego rozwój cech) (Olbrycht 2012, s. 91–92). Dylematy dotyczące wychowania do wartości stanowią przedmiot sporów. Preferencje odnoszące się do wartości współczesnego człowieka, jego zrelatywizowanej sfery życia budzą wiele kontrowersji.

Obecnie każda szkoła (placówka) jest zobowiązana do przygotowania programu wychowawczego i programu profilaktyki. Szkoła ma wspomagać rodziców uczniów w wychowaniu ich dzieci. Dlatego w przygotowaniach programu wychowawczego trzeba rozpoznać i uwzględnić ich oczekiwania. Należy jednak pamiętać, że nie może to oznaczać spełniania postulatów rodziców, dotyczących kształtowania u młodych ludzi postaw niezgodnych z prawem (np. w szkole nie można wychowywać do nietolerancji odmienności w zakresie wyznania religijnego, orientacji seksualnej, niepełnosprawności fizycznej i intelektualnej itp.) (Garstka 2015, s. 14). „Idealny wychowanek” nie realizuje marzeń grupy nauczycieli, ale musi uwzględniać oczekiwania rodziców oraz spełniać wymogi nakładane przez prawo polskie i europejskie. Nie można przy tym zapominać o osobistym potencjale każdego młodego człowieka (Garstka 2015, s. 14).

Na podstawie analizy Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dziennik Ustaw RP, poz. 895 z dn. 23.06.2016 r.) można wysnuć wniosek, iż problematyka wartości przenika treści dydaktyczne na wszystkich etapach kształcenia.

Poniżej przytoczono wybrane przykłady problematyki aksjologicznej poruszanej w podstawach programowych, ograniczając się jedynie do wychowania przedszkolnego i szkoły podstawowej.

Analizując kontekst aksjologiczny zapisu podstawy programowej wychowania przedszkolnego, możemy przeczytać, że celem wychowania jest m.in.: „budowanie systemu wartości, w tym wychowywanie dzieci tak, żeby lepiej orientowały się w tym, co jest dobre, a co złe; wprowadzenie dzieci w świat wartości estetycznych i rozwijanie umiejętności wypowiadania się poprzez muzykę, taniec, śpiew, małe formy teatralne oraz sztuki plastyczne”.

Analizując kontekst aksjologiczny zapisu podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych (klasy I–III), możemy przeczytać, że: w zakresie edukacji społecznej uczeń „odróżnia, co jest dobre, a co złe w kontaktach

z rówieśnikami i dorosłymi; odróżnia dobro od zła, stara się być sprawiedliwym i prawdomównym; nie krzywdzi innych, pomaga słabszym i potrzebującym; jest tolerancyjny wobec osób innej narodowości, tradycji kulturowej itp.; wie, że wszyscy ludzie mają równe prawa; wie, jak ważna jest praca w życiu człowieka”; w zakresie etyki uczeń „rozumie, że ludzie mają równe prawa, niezależnie od tego, gdzie się urodzili, jak wyglądają, jaką religię wyznają, jaki mają status materialny”.

Analizując kontekst aksjologiczny zapisu podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych (klasy IV–VI), możemy przeczytać, że: w wymaganiach szczegółowych dla przedmiotu język polski „uczeń odczytuje wartości pozytywne i ich przeciwieństwa wpisane w teksty kultury (np. przyjaźń–wrogość, miłość–nienawiść, prawda–kłamstwo, wierność–zdrada)”; dla przedmiotu etyka jednym z celów kształcenia w zakresie wymagań ogólnych jest „przygotowanie do rozpoznawania podstawowych wartości i dokonywania właściwej ich hierarchizacji”.

Przedstawiony powyżej wycinek problematyki aksjologicznej zawartej w podstawach programowych stwarza okazję do wprowadzania młodego człowieka w świat wartości, uzmysławiając mu, jak istotną rolę odgrywają one w życiu każdej jednostki. Myśląc o procesie wychowawczym i wprowadzaniu wartości i wartościowania, należy stworzyć takie okazje edukacyjne, dzięki którym będzie możliwe wypracowanie własnego kanonu wartości społeczności szkolnej (nauczyciel–ucznio-wie–rodzice), stanowiącego element programu wychowawczego szkoły. Poruszenie problematyki wartości w procesie dydaktyczno-wychowawczym to konieczność dla każdego, kto myśli poważnie o procesie wychowania młodego pokolenia.

WARTOŚCI OPOKĄ DLA WSPÓŁCZESNEGO ŻYCIA

Wartości są wszechobecne, odgrywają istotną rolę w życiu człowieka, nadają kształt jego egzystencji, są układem odniesienia dla norm moralnych, ukierunkowują ludzkie aspiracje, motywują do działania.

Młody człowiek żyje w przeświadczeniu, iż świat wartości inspirowany przez działania dydaktyczno-wychowawcze jest niejednokrotnie nieprzystosowany do jego systemu wartości, który jest lansowany przez świat konsumpcji. Myślę, że w wychowaniu należy przełamać stereotyp dotyczący nienaruszalności sfery wartości i jej konfliktu ze światem konsumpcji kształtującym sferę jego potrzeb. Młodzi muszą nauczyć się rozpoznawania i zaspokajania ich w taki sposób, by właściwie je spożytkować bez szkody dla siebie i innych.

Gdyby na życie patrzeć bardziej przez pryzmat wartości duchowych, a nie tylko wartości ekonomicznych, to być może życie człowieka współczesnego byłoby bardziej godne.

W problematyce wartości na największą uwagę zasługują wartości egzystencjalne. Zdaniem psychologów egzystencjalnych (Viktor E. Frankl, Kazimierz Popielski) mają one charakter wartości podmiotowo znaczących, które muszą zaistnieć w świadomości i przeżyciu podmiotu – stać się ważne w doświadczaniu jego egzystencji. Tak więc według K. Popielskiego wartością dla człowieka jest to, co go pociąga, ukierunkowuje i tworzy jego osobę we wszystkich wymiarach egzystencji. Wartość ma to do siebie, że człowiek ją nie tylko rozumie, ale ją również przeżywa, doświadcza, ocenia i w związku z tym interioryzuje (Popielski 1994, s. 131). „Wartości wiążą ludzką egzystencję z życiem, aktywizują przebieg relacji międzyludzkich i są przedmiotem odniesienia dla jednostki. Przyciągają i otwierają jednostkę na rzeczywistość, zobowiązują ją i ukierunkowują” (Popielski 1996, s. 62). Wartości nadają życiu sens, sprawiają, że możemy żyć godnie, są busolą, która wyznacza kierunek postępowania – wtedy życie jest pełnowartościowe, możemy podejmować konstruktywne przedsięwzięcia i budować pozytywne relacje z innymi ludźmi. W dużej mierze zależy to od wartości, które umożliwiają kontakt z drugim człowiekiem. Jeżeli jesteśmy nastawieni „ku” życiu, to dzięki wartościom posiadamy wysokie poczucie sensu życia. Za sprawą procesu edukacji mamy rozwinięty styl poznawczy, wartości osobiste i relacyjne, rozumiemy swoje uczucia, radzimy sobie z ich ekspresją i przejawiamy empatię, a wówczas łatwiej jest nam żyć, nawet gdy napotykamy na swojej drodze różne trudności, gdy znajdujemy się w sytuacjach dla siebie niepomysłnych, w których zawodzą dotychczasowe mechanizmy regulacyjne (obraz deficytu bezradności). Gdyby szkoła uczyła dystansowania się wobec różnych niepomysłnych sytuacji, to łatwiej byłoby młodym pokonywać przeciwności losu, które niesie świat konsumpcji.

Koncepcja człowieka budującego – *homo construens* – stworzona przez Teresę Borowską (Borowska 2003, s. 67–72), uzmysławia, że wartości mogą stać się opoką dla życia. „Człowiek budujący” posiada zasoby moralno-kognitywno-emocjonalne. Trzon egzystencji człowieka budującego stanowią wartości osobiste i relacyjne. Do wartości osobistych należą: zdrowie, wolność, odpowiedzialność, odwaga i godność. Natomiast pośród nich występują takie wartości, jak: miłość, przyjaźń, gotowość niesienia pomocy, tolerancja, zdolność wybaczenia, życzliwość. Wszystkie one są podmiotowo znaczące, dzięki nim człowiek się staje – buduje coś, kogoś, więzi, siebie. Analizując koncepcję *homo construens*, jego trójwymensjonalny charakter – sferę fizyczną, psychiczną i noetyczną – T. Borowska podkreśliła, że powinien on mieć rozwinięty wymiar psychiczny i noetyczny.

Charakteryzując wartości „człowieka budującego”, należy zwrócić uwagę na wolność, która to wartość pozwala na wychodzenie poza granice własnego życia w warunkach zagrożeń płynących zarówno ze świata rzeczywistego (stresy), jak i ze świata iluzji (media techniczne). Wartością kreatywną jest także odpowiedzialność za własną egzystencję. Ludzie, którzy nauczyli się, że mają mały wpływ na swoje życie, postrzegają rzeczywistość jako determinującą ich egzystencję, w sytuacjach zagrożenia rezygnują często z aktywności, są bezradni. Natomiast ludzie o uwewnętrznionej kontroli są bardziej autonomiczni, optymistyczni, aktywni, gdyż ta rozwinięta wewnętrzna kontrola daje im większe poczucie odpowiedzialności. Istotną rolę w kreowaniu egzystencji *homo construens* odgrywają takie wartości, jak odwaga i godność. Odwaga umożliwia działania transgresyjne. Podejmując te działania, człowiek przekracza granice dotychczasowych osiągnięć i wychodzi poza to, co jednostka posiada i czym jest, dąży do zdobycia lub stworzenia nowych wartości. Człowiek dzięki owej wartości poszerza swoją przestrzeń życiową, stymuluje własny rozwój. Na uwagę zasługuje również taka wartość jak godność. Umożliwia ona odnajdywanie prawdy o sobie i bycie sobie wiernym. Człowiek buduje wiarę we własne siły. Wartość ta pozwala mu bowiem stawiać opór manipulacjom w każdych warunkach, przestać się bać i bronić swojej autonomii, własnej tożsamości, własnego systemu wartości. Stanowi zatem siłę rozwojową egzystencji. Wśród wartości osobistych musi się znaleźć taka wartość, jak zdrowie, która wyznacza jakość życia człowieka, sprowadza się do preferowania zdrowego stylu życia.

Na uwagę zasługują również wartości relacyjne, które umożliwiają kontakt z drugim człowiekiem: przyjaźń ułatwia człowiekowi pozbyć się wrogości i agresji, miłość – pokonywać najtrudniejsze ograniczenia, zdolność wybaczenia – uwolnić się od negatywnych emocji, natomiast gotowość niesienia pomocy aktualizuje się w wychodzeniu „ku” drugiemu człowiekowi.

Struktura „człowieka budującego” jest sprowadzana również do strony poznawczej. Stronę poznawczą (kognitywną) „człowieka budującego” przyjmuje się jako adekwatne postrzeganie i ocenę własnej osoby, trafne postrzeganie i ocenę otaczającego świata oraz przewidywanie i ocenę własnej przyszłości. Musi on znać własne uczucia, radzić sobie z ekspresją emocjonalną oraz charakteryzować się empatią.

„Człowiek budujący” powinien nabyć kompetencje: ewaluatywne, poznawcze, strategiczne i emocjonalne. Kompetencje ewaluatywne wynikają z rozwoju wartości osobistych i relacyjnych. Zwiększają obszar własnej wolności, umożliwiają podejmowanie działań związanych z ryzykiem, wchodzenie w nieznanne. Otwierają drogę ku transcendencji polegającej na odkrywaniu nowych wartości i nowego sensu życia.

Kompetencje poznawcze rozumiane są jako zdolność poznawczego porządkowania świata i zajmowanego w nim miejsca. Umożliwiają one selekcjonowanie

napływających informacji i przekonanie o własnej wartości. Człowiek potrafi stawić czoła występującym w życiu wyzwaniom.

Kompetencje emocjonalne umożliwiają radzenie sobie z negatywnymi emocjami (lęk, gniew). Są istotne przy współprzeżywaniu pozytywnych uczuć z innym człowiekiem.

Kompetencje strategiczne umożliwiają eksplorację informacji w sytuacjach zagrożenia, podejmowanie wielu nowych rozwiązań oraz wytrwałe wyznaczanie i realizowanie nowych postawionych sobie zadań.

Tak zbudowana koncepcja *homo construens* ma posłużyć do optymalizacji własnego losu. Oznacza ona życie według wartości, implikuje kreowanie mocnych stron człowieka.

PODSUMOWANIE

Gdy wszystko jest dozwolone, gdy brakuje punktu odniesienia, a dominuje tymczasowość, wówczas niedojrzałość ujawniająca się w systemie wartości młodego człowieka może spowodować zaburzenie w jego sposobie myślenia o świecie. „Wartość osoby, jej godność i prawa są zagrożone przez rozpowszechnioną tendencją do stosowania wyłącznie kryteriów użyteczności, zysku i pieniądza [...]. Sprowadzono człowieka do jednej z jego potrzeb, tj. konsumpcji” (Mariański 2016, s. 430–436). W takiej rzeczywistości młodemu człowiekowi trudno żyć zgodnie z wartościami wyższymi, np. moralnymi, religijnymi. Zwłaszcza w sytuacji, gdy wartości uniwersalne w świecie postmodernistycznym tracą na znaczeniu (Milczyńska-Kowalska 2013, s. 343–357).

Dialog między młodym człowiekiem a wychowawcami, nauczycielami i rodzicami jest konieczny, by móc budować u młodych aksjologiczną strukturę rozwoju wewnętrznego, choć trudno jest konkurować z wartościami hedonistycznymi, gdy konsumpcyjny wymiar życia staje się powszechny. W tym dialogu – odwołując się do aspektów personalizmu i psychologii humanistycznej oraz wykorzystując elementy psychologii egzystencjalnej – być może będzie łatwiej przekonać młodych, aby krytycznie odnosili się do świata konsumpcji. Nie chodzi tu o całkowitą rezygnację z dobrodziejstw współczesnego świata, ale o nauczenie się rozpoznawania w nim zagrożeń i umiejętnego poruszania się w nim.

Wychowanie powinno prowadzić do kształtowania u młodego człowieka postawy krytycznej (właściwe ocenianie, decydowanie i postępowanie w sprawach moralnych i religijnych), a nie konformistycznej (bezrefleksyjne przystosowywanie się do potocznych wartości i norm) (Mariański 2016, s. 435). Rezygnacja z wychowania do wartości rodzi wiele nieprawidłowości. W tej sytuacji przypadkowe

otoczenie wywiera wpływ na młodego człowieka. Reklama, seriale telewizyjne, gry komputerowe stanowią źródło informacji na temat systemu wartości, nierzadko wypaczając system potrzeb, co w konsekwencji może doprowadzić do podejmowania niewłaściwych decyzji życiowych. Brak wychowania do wartości rodzi hedonistyczne i konformistyczne nastawienie do życia. Młody człowiek nie jest świadomy, że można budować swój świat inaczej niż na zasadzie przyjemności i korzyści. A przecież może dystansować się wobec świata konsumpcji, wybierać samodzielnie te wartości, które będą dla niego istotne, tak by jego życie nabrało głębokiego sensu.

LITERATURA

- Bauman Z. (2005). *Życie na przemiał*. Kraków.
- Bauman Z. (2007). *Płynne życie*. Kraków.
- Bendyk E. (2016). *Od kamienia łupanego do nadludzkiej inteligencji*. W: „Niezbędnik Inteligenta. Polityka”: *Jak zmieniamy Ziemię 1*.
- Borowska T. (2003). *Pedagogia ograniczeń ludzkiej egzystencji*. Warszawa.
- Garstka T. (2015). *Model czterech aspektów wychowania w praktyce. Jak go wykozystać przy tworzeniu programu wychowawczego?*. Warszawa.
- Łobocki M. (2007). *W trosce o wychowanie w szkole*. Kraków.
- Łobocki M. (2010). *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków.
- Marianski J. (2016). *Godność ludzka jako wartość społeczno-moralna: mit czy rzeczywistość? Studium interdyscyplinarne*. Toruń.
- Mariański J. (2014). *Moralność w kontekście społecznym*. Kraków.
- Michałowska D.A. (2013). *Neoliberalizm i jego (nie)etyczne implikacje edukacyjne*. Poznań.
- Milczyńska-Kowalska M. (2013). *Wartości w postmodernizmie. Koncepcja dekonstrukcji rzeczywistości społecznej – analiza krytyczna*. Lublin.
- Olbrycht K. (2012). *Wychowanie do wartości – w centrum aksjologicznych dylematów współczesnej edukacji*. „Pedagogia Christiana” 1/29.
- Popielski K. (1994). *Noetyczny wymiar osobowości*. Lublin.
- Popielski K. (1996). *Wartości i ich znaczenie w życiu ludzi*. W: K. Popielski (red.). *Człowiek – wartości – sens. Studia z psychologii egzystencji*. Lublin.
- Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Dziennik Ustaw RP, poz. 895 z dn. 23.06.2016 r.
- Rutkowiak J. (2012a). *Dialog a projekty wychowania dla neoliberalnej rzeczywistości*. W: E. Potulicka, J. Rutkowiak (red.). *Neoliberalne uwikłania edukacji*. Kraków.

- Rutowiak J. (2012b). *Nauczyciel w dramacie wartości wychowawczych. Problem na pograniczu pedeutologii i ekonomii*. W: E. Potulicka, J. Rutowski, *Neoliberalne uwikłania edukacji*. Kraków.
- Stasi D., Fusaro D. (2015). *Demokracja inkluzywna a neoliberalizm. Rozważania o przyszłości Europy*. Rzeszów.
- Therborn G. (2015). *Nierówność, która zabija. Jak globalny wzrost nierówności niszczy życie milionów i jak z tym walczyć*. Warszawa.

AXIOLOGICAL ASPECTS OF UPBRINGING

Abstract: The article presents issues concerning the axiological aspect of upbringing, it is also a search for the answers to the question: How to raise a young man so that he could move in the axiological space, and could discover, create and accept the values during a search of his place in the world? I believe that in order to raise a young man, so he would live according to the universal values, it should be ensured that he would be able to learn the objective recognition and respect the values, that he would be able to arouse his interest in a valuable living. In this article, I note that axiological dimension of human activity is refocusing on the “lower” values (hedonistic, utilitarian, vital, prestige). The dimension of moral values is weakening (courage, justice, goodness), positive values penetrate each other with negative values. What matters is the individualization, responsibility for oneself, people lean toward material values, which replaced the values of the spiritual dimension. The dialogue between a young man and educators, teachers and parents is necessary in order to build among young people axiological structure of internal development, although it is difficult to compete with hedonistic values, when the consumer dimension of life becomes widespread. In this dialogue – referring to the aspects of personality and humanistic psychology and also using the elements of existential psychology – maybe it will be easier to convince young people to treat the world of consumption critically. It is not about complete cancellation of the benefits of the modern world, but about learning to recognize its dangers and how to cleverly move in it.

Keywords: axiology, school, education, youth, consumerism

